

Наталія Захарчин, Любов Шептицька

ХОЛМСКИЙ ВОПРОС В ОЦЕНКЕ ГАЗЕТЫ "РАДА" В 1909–1912 ГГ.

Проанализировано газету "Рада", в частности, ее позицию в вопросе образования Холмской губернии в начале XX столетия. Освещено отношение редакции газеты и корреспондентов относительно рассмотрения законопроекта про выделение Холмщины и Подляшья в отдельную территориально-административную единицу в Третьей Государственной Думе Российской империи.

Ключевые слова: Холмщина, Подляшье, Холмская губерния, Российская империя, газета "Рада".

Natalia Zakharchyn, Liubov Sheptyts'ka

CHELM ISSUES IN ASSESSMENT OF NEWSPAPER "RADA" IN 1909–1912

Newspaper "Rada", specifically its position concerning the formation of Kholm province at the beginning of XX century has been analyzed. Attitude of editors and writer ups concerning passing the legislation on separation of Kholmshchyna and Pidlyashya into the separate areal and administrative unit in the Third Duma of Russian Empire has been described.

Key words: Kholmshchyna, Pidlyashya, Kholm province, Russian empire, Newspaper "Rada".

УДК 930. 22: 94(477) (045)

Микола Стопчак

ІНТЕРНОВАНА АРМІЯ УНР У ТАБОРАХ КРАЇН ЦЕНТРАЛЬНОЇ ЄВРОПИ В СУЧАСНІЙ ВІТЧИЗНЯНІЙ ІСТОРІОГРАФІЇ

У статті проаналізовано історіографічний доробок українських істориків щодо проблеми перебування інтернованих вояків УНР в таборах країн Центральної Європи, визначено характерні риси історіографічного процесу, з'ясовано проблеми, що потребують подальшого наукового вивчення та інтерпретації.

Ключові слова: інтерновані, табір, армія УНР, Центральна Європа, українська військова еміграція, історіографія.

Всебічне відтворення воєнного аспекту українського державотворення в добу національно-визвольних змагань 1917–1921 рр. неможливе без належного висвітлення одного з найважчих періодів існування її Збройних сил – періоду інтернування в таборах країн Центральної Європи. Незважаючи на втрату території, Державний центр Української Народної Республіки (УНР) на чолі з головою Директорії С. Петлюрою упродовж кількарічного інтернування зберіг дисципліновану, сповнену високих патріотичних прагнень Українську армію. Вона стала дієвим чинником подальшої боротьби за визволення України від більшовицької окупації, соборність її земель.

На думку багатьох сучасних дослідників, що вивчають військову історію Української революції 1917–1921 рр., найкраще з досвіду військово-політичної діяльності Державного центру УНР в екзилі, збереження національного статусу інтернованої армії, впровадження фахового вишколу, налагодження культурно-освітньої роботи, піднесення національної свідомості інтернованих українських вояків має прислужитись справі розбудови Збройних сил незалежної України.

Обставини перебування вояків УНР у таборах інтернованих, що існували на теренах країн Центральної Європи упродовж 1919–1924 рр., військово-політична та культурно-просвітницька діяльність Державного центру УНР в їх середовищі стали об'єктом активного дослідження сучасних вітчизняних істориків. Створено чимало узагальнюючих і монографічних праць, статей, захищено низку кандидатських і докторських дисертацій. Усе це зумовлює необхідність комплексного аналізу всього історіографічного доробку з досліджуваної проблеми.

Такий аналіз дасть змогу простежити характерні тенденції нагромадження та узагальнення фактичних знань про політику Уряду УНР в екзилі щодо інтернованих українських вояків упродовж 1919–1924 рр., виявити науково-теоретичну і практичну цінність цього дослідницького доробку для всебічного осмислення проблем військового будівництва України в сучасних умовах, окреслити недостатньо вивчені аспекти теми, які потребують подальшого дослідження або нової наукової інтерпретації.

Слід зазначити, що попри значний обсяг наукових публікацій з історії міжвоєнної військової еміграції УНР у вітчизняній історіографії, зазначена проблема в історіографічному аспекті перебуває на початковій стадії вивчення. Загальну характеристику наукового доробку своїх попередників здійснили сучасні фахівці І. Срібняк [12, с. 10–28], С. Литвин [19], В. Павленко [20, с. 12–24], О. Коляничук [12, с. 13–17]. Однак, праці зазначених авторів вийшли з друку в 2000–2001 рр., тому в них відсутній аналіз вітчизняних публікацій із досліджуваної проблеми останнього десятиліття.

Окремі історіографічні аспекти з досліджуваної проблеми містяться також у статтях, дисертаційних працях О. Вагіної [2, с. 4–6], Я. Файзуліна [32, с. 3–5], В. Футали [33, с. 5–8], Т. Плазової [22, с. 47–51] та інших. Праці названих авторів, зазвичай, носять фрагментарний характер і не дають повної уяви про ступінь її осмислення вітчизняними фахівцями.

Таким чином, у вітчизняній історичній науці ще не проведено комплексного й узагальнюючого вивчення наукового доробку вітчизняних істориків з проблеми, що стосується перебування інтернованих вояків армії УНР у таборах країн Центральної Європи. Недостатнє вивчення теми в сучасній вітчизняній історіографії й зумовило її вибір як об'єкту наукового аналізу.

Варто зазначити, що одним з перших серед вітчизняних фахівців досліджувану проблему порушив В. Троцинський у комплексній праці "Міжвоєнна українська еміграція в Європі як історичне і соціально-політичне явище" [31]. Запровадивши до наукового обігу багато нового фактологічного матеріалу, автор, поряд з висвітленням багатьох інших проблем, торкається й питань перебування інтернованих українських вояків в таборах Польщі та Румунії. Дослідник, зокрема, наводить дані про ті військові частини УНР, які наприкінці 1920 р. перейшли державні кордони цих країн [31, с. 20–21].

У праці відсутні окремі дані про загальну чисельність військової еміграції у Польщі та Румунії, однак наводиться така інформація у деяких таборах в цих країнах [31, с. 21]. В. Троцинський вважає, що таборовий період 1919–1924 рр. був найважчим для емігрантів з точки зору умов життя й морально-психологічного стану, і не усі вояки такі умови витримували. Більшість з них все ж таки не втратила віри, готуючись "до майбутньої боротьби" [31, с. 23].

Зазначена праця стала підґрунтям для подальшої розробки історії військової еміграції наступними поколіннями українських істориків.

Падіння "залізної завіси" дозволило українським історикам вийти на міжнародну арену, доповідати результати своїх досліджень на міжнародних конференціях. Значним внеском у наукову розробку досліджуваної теми стала міжнародна конференція, що відбулася у 1995 р. у Празі [23]. З-поміж багатьох матеріалів конференції слід виокремити статтю українського історика М. Литвина "Ідейно-політична боротьба за вплив на інтерновані частини Української Галицької Армії (1919–1924)" [23, с. 572–575]. У ній автор переконливо доводить, що Державний центр УНР намагався залучити до боротьби за відновлення української державності на Великій Україні не лише інтернованих вояків УГА, а й усі патріотично налаштовані військові сили, хоча вони і належали до різних політичних таборів. Цієї ж проблеми автор торкнувся й в іншій праці, написаній спільно з К. Науменком [18].

У доповіді С. Віднянського на конференції "Українська еміграція в міжвоєнній Чехословаччині: результати і перспективи наукових досліджень на Україні" не лише підведені певні підсумки дослідження проблеми перебування української еміграції в міжвоєнній Чехословаччині, а й висловлене власне бачення нових підходів до вивчення цієї теми у подальшому [23, с. 141–143]. Плідною спробою реалізувати ці підходи, стала спільна монографія С. Віднянського та М. Вегеша [3].

Підсумки наукових досліджень з проблем перебування інтернованих українських вояків на теренах європейських країн викладались сучасними українськими істориками й на сторінках наукових видань цих держав. Слід виділити третій збірник "Варшавських українознавчих записок", підготовлений до друку у 1996 р. кафедрою україністики Варшавського університету. У ньому, зокрема, була надрукована стаття Б. Гудя, у якій автор торкнувся поряд з іншими й військових аспектів українсько-польських взаємин у 1919–1921 рр., та стаття В. Голубка, присвячена історії підготовки та підсумків Другого зимового походу армії УНР [7, с. 120–135; 6, с. 161–169].

Загалом відзначимо, що у другій половині 90-х рр. ХХ ст. дослідження вітчизняними фахівцями історії Збройних сил УНР в період їх інтернування значно активізувалось. Поряд з названими авторами, активно працюють у цій сфері українські фахівці В. Сергійчук, А. Купцов, Г. Бурнашов, В. Пришляк, С. Литвин. Але найбільший внесок у вивчення досліджуваної теми зробили українські історики М. Павленко та І. Срібняк.

М. Павленко упродовж 1996–1999 рр. надрукував 23 статті з окресленої проблематики [21, с. 29–31], а згодом на їх основі видав монографію "Українські військовополонені й інтерновані у

Польщі, Чехословаччині та Румунії: ставлення влади і умови перебування (1919–1924 рр.)" [20]. М. Павленко у вступі до монографії дав чітке тлумачення термінів "інтерновані", "режим інтернування", "полонені", підкресливши, що "обидві категорії таборитів мали неоднаковий соціально-правовий статус, а режим військового полону істотно відрізнявся від режиму інтернування" [20, с. 5]. Автор, навівши міжнародно-правові норми Гаагських конвенцій 1899 та 1907 рр. щодо статусу й режиму утримування військовополонених та інтернованих, водночас, робить висновок про те, що досвід перебування наших співвітчизників в умовах інтернування упродовж 1919–1924 рр. засвідчив, що їх соціально-правовий статус та умови таборного життя були далекі від порівняно скромних вимог цих конвенцій [20, с. 6].

Позитивним аспектом праць М. Павленка, безумовно, є їх значна документальна база. Низку документів використано у праці вперше, що дозволило досить ґрунтовно дослідити проблему перебування українських вояків у таборах країн Польщі, Чехословаччині та Румунії. Домінуючими у його працях є факти про умови їх перебування, ставлення політичного керівництва країн інтернування до українських вояків, політичне протиборство в середовищі української військової еміграції. Автор дійшов висновку, що політика правлячих кіл держав перебування української військової еміграції не була сталою – вона корегувалась, залежно від впливу внутрішніх і зовнішніх чинників, передусім, сприятливих для них наслідків територіальних придбань за рахунок українських земель, а власне інтерновані українські формування використовувались, передусім, з метою протистояння більшовикам [21, с. 29].

У працях М. Павленка порушені також питання, пов'язані з практичною діяльністю Державного центру УНР зі збереження і реорганізації інтернованої Української армії, підготовки її до участі у боротьбі за повалення більшовицької влади в Україні. Певне місце відведено й з'ясуванню чинників, які послаблювали українську військову еміграцію, висвітленню розкладової діяльності в її середовищі представників різних українських емігрантських течій, емісарів Денікіна і Врангеля, спецслужб багатьох країн, що переслідували власні цілі. Проте автор не ставив за мету всебічно вивчити зазначені аспекти проблеми.

Найбільш повно їх дослідив І. Срібняк. Серед багатьох праць автора слід, передусім, виділити його монографію "Обеззброєна, але нескорена" [28], у якій висвітлюється таборний період інтернованої Армії УНР у Польщі і Румунії у 1921–1924 рр. Працю вирізняє досить потужна джерельна база: автор широко використовує нові архівні матеріали, спогади колишніх вояків-таборитів, таборну пресу, праці зарубіжних істориків. Перший розділ монографії характеризує становище інтернованої Української армії у Польщі та Румунії, кроки уряду УНР щодо її реорганізації. Автор подає не лише місцезнаходження таборів інтернованих українських вояків на території двох країн, а й розташування у них конкретних військових формувань Армії УНР, їх чисельність [28, с. 21–30]. При цьому І. Срібняк зазначає, що ця чисельність не була постійною. Через низку об'єктивних і суб'єктивних причин вона зменшувалась. Одним з чинників зменшення був досить значний відсоток дезертирів, які не витримували умов табірної життя [28, с. 21, 34, 45]. І все ж, аналіз стану інтернованої армії УНР дозволяє автору зробити важливий висновок: незважаючи на всі негаразди, вона "...продовжувала залишатися реальною військовою силою, яка (при сприятливих умовах) стала б надійним підґрунтям для розгорнення національних частин на теренах України після проведення мобілізації" [28, с. 34].

Причини збереження кістяка армії УНР, стабілізації її становища автор вбачає у послідовній роботі вищих урядових і військових інституцій УНР, скерованої на підвищення ефективності діяльності центральних органів керування армією. І. Срібняк аналізує конкретні заходи вищого керівництва УНР у цьому плані, зокрема, створення у лютому 1921 р. Вищої Військової Ради (ВВР) армії УНР як військового колективного органу загальноармійського значення. ВВР, зазначає дослідник, розробив низку заходів, втілення яких у життя забезпечило до кінця 1921 р. реорганізацію дивізій армії УНР [28, с. 36–38].

У розділі аналізуються конкретні чинники, які створювали значні проблеми для функціонування реорганізованої армії УНР. Серед них – діяльність більшовицьких та білогвардійських агентів, проголошення більшовиками двох амністій (у березні та жовтні 1922 р.). Основну проблему автор вбачає у непослідовній політиці Польщі, на території якої перебувала основна частина армії УНР. Уклавши Ризький мир з більшовиками, польський уряд влітку 1924 р. остаточно ліквідував табори для інтернованих українських вояків. Це означало, резюмує автор, що "Армія УНР припинила своє існування як регулярна військова сила держави..." [28, с. 47].

Вважаючи своє перебування, як і перебування Української армії в таборах для інтернованих, тимчасовим перед подальшою боротьбою за українську державність, уряд УНР в екзилі приділяв значну увагу військово-фаховій та культурно-освітній роботі в армії. Висвітленню діяльності Державного центру УНР в цьому напрямку був присвячений другий розділ праці І. Срібняка. Автор

наголошує на тому, що у 1921 р. Державний центр віддавав перевагу військовій освіті, особливо серед української старшини, оскільки остання через безперервні бої у 1919–1920 рр. не мала змоги підвищувати свій фаховий рівень. При цьому в праці наголошується, що Державний центр УНР і військове командування, визначаючи напрямки освітньої діяльності серед інтернованих вояків, враховували ті зміни, які відбувались упродовж 1921–1924 рр. у Європі та в Україні. Так, після невдачі Другого зимового походу, коли перспектива швидкого повернення в Україну стала вельми проблематичною, основний наголос зроблено на загальній освіті вояків, щоб підготувати їх до досить тривалого перебування в еміграції [28, с. 72].

Готуючи інтерновану армію УНР до повернення на Батьківщину, Державний центр УНР одночасно вживав конкретних заходів для підтримки партизансько-повстанського руху в Україні з метою повалення більшовицької влади. Діяльність уряду УНР в цьому напрямку висвітлюється І. Срібняком у третьому розділі праці. Зокрема, автор аналізує структуру та діяльність партизансько-повстанського штабу (ППШ), створеного наприкінці січня 1921 р. з метою надання організаційно-оперативної й кадрової допомоги народному рухові опору більшовицькій владі. У праці зазначається, що ця допомога дозволила надати партизансько-повстанському рухові рис системності і планомірності" [28, с. 88].

Одночасно автор аналізує причини, які призвели до послаблення повстанського руху в Україні на кінець літа 1921 р. Він підкреслює, що загальна стратегічна ситуація не сприяла проведенню антибільшовицького збройного повстання у всеукраїнському масштабі [28, с. 96]. У зв'язку з цим, у праці аналізуються й причини невдачі організованого ППШ у жовтні – листопаді 1921 р. рейду трьох військових груп армії УНР, відомого в історії під назвою Другого зимового походу. Одна з них – відсутність широкої підтримки походу з боку українського селянства. Звертає автор увагу й на стримане ставлення польської влади до походу українських військ, майже повну відсутність зброї, недбальство деяких повстанських командирів (А. Гулий) при виконанні стратегічного плану ППШ [28, с. 97–99]. Висновок автора однозначний: проведення Другого зимового походу не було належним чином підготовлено, ППШ не врахував усіх обставин його здійснення з військової точки зору [28, с. 102].

Серед праць другої половини 90-х рр. ХХ ст. значний інтерес з погляду досліджуваної теми викликають розвідки В. Сідака. У 1995 р. він видрукував брошуру, у якій простежив процес створення та структуру ППШ при головній команді військ УНР, висвітлив організаційну роботу ППШ з підготовки загального антибільшовицького повстання в Україні у 1921 р. [26]. Згодом брошура в допрацьованому вигляді з використанням матеріалів зарубіжних, передусім польських, архівів увійшла до узагальнюючої монографії автора про особливості функціонування національних спецслужб в роки визвольних змагань 1917–1921 рр. [25].

Особливий інтерес викликає шостий розділ монографії "Особливості функціонування національних спецслужб в умовах еміграції". Аналізуючи специфіку організації та функціонування спецслужб в умовах, коли Збройні сили УНР перебували на становищі інтернованих, В. Сідак водночас висвітлює різноманітні аспекти діяльності військової еміграції, з'ясовує як досягнення, так і прорахунки військового керівництва УНР в екзилі в його намаганнях відновити на Великій Україні незалежність.

Викликає інтерес також колективна монографія "Українська еміграція: від минувшини до сьогодення", у якій була зроблена спроба дослідити феномен української еміграції від найдавніших часів і до кінця ХХ ст. [17]. Для нашого дослідження становить інтерес розділ "Західна українська еміграція", у якому містяться певні кількісні дані про українську військову еміграцію у міжвоєнний період.

Слід зазначити, що у 90-х рр. ХХ ст. значний внесок у вивчення досліджуваної теми зробили історики країн, які були осідками інтернування Української армії. Активно працювали у сфері вивчення історії інтернованих вояків армії УНР польські історики Є. Вішка, З. Карпусь, А. Колянчук, Р. Потоцький, К. Пашкевич. Проблематикою української еміграції в Чехословаччині займаються чеські та словацькі дослідники З. Сладек, Б. Зелінський, А. Мушинка, А. Моравкова та інших, але вони не виокремлюють діяльність української еміграції із загального контексту. Досить предметний аналіз їх праць був здійснений вітчизняними дослідниками М. Павленком, І. Срібняком та І. Кудрицькою [20, с. 17–21; 29, с. 22–26; 13, с. 192–195], що позбавляє нас необхідності давати їм історіографічну оцінку.

Зазначимо також, що особливістю історіографічного процесу в Україні у другій половині 90-х рр. ХХ ст. була активна участь названих зарубіжних дослідників у роботі вітчизняних наукових конференцій [4, с. 430–440; 11, с. 297–298], публікація ними результатів своїх досліджень в українських наукових виданнях [24, с. 45–51; 12; 5, с. 167–174]. Це не тільки збагачувало джерельну базу досліджуваної теми, а й дозволило глибше з'ясувати різні аспекти діяльності української

військової еміграції в цих країнах. З'являються також наукові публікації, підготовлені спільно українськими й зарубіжними авторами з окремих проблем інтернованої української армії. Цікавою є спільна стаття польського історика З. Карпуса та українського історика І. Срібняка "Формування з'єднань Армії УНР у Польщі в 1920 р." [8, с. 80–95]. У статті висвітлюється багатогранна діяльність Директорії з налагодження контактів з польським керівництвом у 1919–1920 рр. з метою повернення до лав Дієвої армії інтернованих українських вояків для продовження боротьби проти більшовиків. Спираючись як на українські, так і польські архівні матеріали, автори особливу увагу приділяють спільним зусиллям української й польської влади з формування 6-ї Січової дивізії, а також діяльності, створеної зусиллями голови військової місії УНР у Варшаві генерала В.Зелінського Української збірної станиці в Ланцуті, яка здійснювала формування та навчання нових відділів армії УНР. У статті наведені різноманітні статистичні дані, які свідчать про значну матеріальну допомогу армії УНР з боку Польщі навіть тоді, коли вона у жовтні 1920 р. підписала прелімінарні домовленості з більшовицькою Росією [8, с. 92]. Військові поставки з боку Польщі допомогли штабу Дієвої армії УНР розпочати загальний антибільшовицький наступ на відрізку фронту від Бару до Ямполья, хоча він і завершився через низку об'єктивних причин невдало. Узагальнюючи викладене, автори дійшли висновку про те, що польсько-українська співпраця у військовій сфері упродовж 1918–1920 рр. була першим вдалим прикладом об'єднання зусиль двох країн у військовій справі [8, с. 92].

Упродовж першого десятиріччя XXI ст. історики незалежної України продовжують дослідження історії українського війська періоду інтернування. З'являються праці, які більш поглиблено висвітлюють політику окремих країн по відношенню до інтернованих українських вояків. Зокрема, у 2001 р. вийшла з друку праця А. Купцова та І. Срібняка "Інтерновані вояки УГА у таборах Чехословаччини (1919–1923 рр.)", яка містить цікаві матеріали про українську військову еміграцію в таборах в Німецькому Яблонному, Ліберцях, Йозефові [14].

У травні 2001 р. у Бердянську відбулась міжнародна наукова конференція, на історичній секції якої були представлені наукові доповіді з проблем інтернованих українських вояків – А. Купцова, В. Кучера та І. Срібняка, З. Кисіль. Вони були надруковані у відповідному науковому збірнику за результатами роботи конференції [15, с. 204–213; 16, с. 214–226; 9, с. 255–263].

З-поміж зазначених публікацій значний інтерес викликає спільна стаття В. Кучера та І. Срібняка, у якій автори одними з перших торкнулись історії української військової еміграції на теренах балканських країн у 1921–1924 рр. У більш розширеному вигляді проблема перебування інтернованих українських вояків у країнах Центральної та Південно-Східної Європи була розглянута у монографії І. Срібняка [29]. Один з її розділів присвячений історії військовиків-українців в Італії, адже Італійське королівство посідало третє місце за кількістю утримуваних військовополонених. У праці висвітлюються конкретні кроки Директорії УНР з метою репатріації цих вояків з Італії, маючи на меті створення з них регулярних військових частин [29, с. 62].

У п'ятому розділі зазначеної праці І. Срібняк досліджує становище української військової еміграції в інших європейських країнах – Франції, Німеччині, Угорщині, Чехословаччині, Болгарії, Туреччині, Сербії та ін. [29, с. 176, 179, 180, 181, 192, 195, 198]. Автор наводить конкретні приклади діяльності Державного центру УНР з надання матеріальної допомоги українській військовій еміграції за кордоном, їх репатріації до Польщі з метою збільшення чисельності інтернованої армії УНР [29, с. 202].

Серед розвідок з досліджуваної проблеми варто назвати й працю С. Литвина "Суд історії: Симон Петлюра і петлюріана" [19]. Ми, передусім, звертаємось до десятого розділу цієї праці, що має назву "Лідер державницьких сил української еміграції". Спираючись на значну джерельну базу, С. Литвин не лише хронологічно вибудовує хід подій в середовищі української військової еміграції у 1921–1924 рр., а й на їх тлі характеризує діяльність С. Петлюри як Голови Директорії і Головного отамана військ УНР. Автор вперше комплексно проаналізував всю епістолярну спадщину С. Петлюри з проблем військового будівництва в УНР, показав його не лише як активного державного діяча в еміграції, а й людину, яка упродовж всього еміграційного періоду постійно переймалась проблемами інтернованої Української армії, вбачаючи у ній єдину силу, здатну повернути поневоленій Україні втрачену незалежність. Більш глибокому розумінню ролі С. Петлюри у збереженні і зміцненні інтернованої Армії УНР, підготовці її до визволення України від більшовиків, підтримці партизансько-повстанського руху в Україні, безумовно, сприяє використання у праці нових документів, віднайдених у вітчизняних і закордонних архівах. Це, зокрема, лист С. Петлюри голові дипломатичної місії у Польщі Л.Михайлову від 12 липня 1921 р. щодо забезпечення армії УНР зброєю і набоями, наказ № 73 (грудень 1920 р.) Головної управи генерального штабу армії УНР про створення відділу повстанських організацій на чолі з полковником генштабу В. Зеєгоршем, комплекс документів, які спростовують твердження деяких

істориків про непоінформованість Головного отамана щодо подій Другого зимового походу, донесення ППШ від 20 грудня 1921 р., у якому зроблена перша спроба проаналізувати причини невдачі цього рейду тощо [19, с. 415, 418, 433, 435].

Позитивним аспектом праці, без сумніву, є спроба С. Литвина відповісти на питання, які до сьогодні є дискусійними стосовно досліджуваної теми. Автор не лише аналізує концептуальні підходи своїх опонентів, а й висловлює власне бачення тих проблем, з яких ведуться дискусії, виділяє аспекти, над якими ще потрібно працювати дослідникам.

В останні роки вітчизняні історики починають звертатись до окремих малодосліджених сторінок історії української військової еміграції. Цікавою в цьому плані є стаття М. Ковальчука, у якій автор торкнувся питання про боротьбу керівництва УНР на чолі з С. Петлюрою проти спроб вищого армійського командування в 1920–1921 рр. встановити військову диктатуру [10, с. 97–108]. Цієї проблеми лише побіжно торкається у своїй монографії С. Литвин [19, с. 438]. Зокрема, М. Ковальчук простежив етапи визрівання військової опозиції на чолі з генералом М. Омеляновичем-Павленком щодо С. Петлюри, обставини, які сприяли її виникненню, показав конкретні кроки Головного отамана, скеровані на її нейтралізацію. При цьому автор переконливо показав, що С. Петлюра не привносив у боротьбу з генералом нічого особистого, шукав компроміси, віддаючи належне його заслугам перед УНР. Але коли це не дало результатів, рішуче взявся за усунення "політики" з армії. У статті наводяться конкретні приклади розкладової діяльності військової опозиції у таборах для інтернованих українських вояків, зокрема, створеної М. Омеляновичем-Павленком таємної організації "Клуб чорних і білих". Наведена автором у статті доповідна (осінь 1921 р.) на ім'я С. Петлюри однозначно свідчила про наміри опозиції: "Мета – низвергнути уряд УНР з головним отаманом на чолі. Шляхи до досягнення своєї мети – вербування прихильників в армії та нав'язання зв'язків з берлінськими гетьманцями..." [10, с. 105]. У статті також показано, що М. Омелянович-Павленко намагався встановити контакти з діючими в Україні повстанським загонами, незалежно від С. Петлюри та Державного центру УНР, що, безумовно, негативно відбивалось на ефективності діяльності останнього [10, с. 105]. Розкладова діяльність військової опозиції, на думку дослідника, змусила С. Петлюру вжити рішучих заходів, аж до усунення генерала з посади військового міністра, хоча це дало привід прибічникам генерала згодом звинуватити С. Петлюру у бажанні зосередити всю владу в своїх руках.

Узагальнюючи підсумки боротьби керівництва УНР на чолі з С. Петлюрою проти військової опозиції, М. Ковальчук робить висновок про те, що хоча опозиція не знайшла підтримки серед більшості українського інтернованого вояцтва і була порівняно безболісно ліквідована, її діяльність, безумовно, "... не могла не позначитися негативно на боєздатності армії, підриваючи бойовий дух українського вояцтва внутрішнім розбратом. Це, у свою чергу, об'єктивно не сприяло перемозі над зовнішнім ворогом та успішному завершенню національно-визвольних змагань" [10, с. 107].

Однією з останніх робіт, що висвітлює певні аспекти досліджуваної теми, є кандидатська дисертація Я. Файзуліна [32]. Спираючись на комплекс нових архівних матеріалів та документів, автор здійснив комплексне дослідження Другого зимового походу армії УНР. У праці уточнена організаційна структура і функції установ, які в умовах інтернування української армії займалися підготовкою Другого зимового походу і всеукраїнського антибільшовицького повстання в УСРР – ППШ, Евіденція II, штаби повстанських груп і районів. Більш детально розглянуто перебіг Другого Зимового походу для подільської, волинської і бессарабської повстанських груп, узагальнені причини його поразки. Відзначаючи, що здебільшого Другий зимовий похід мав негативні наслідки – багато його учасників загинули, не відбулося загальноукраїнського повстання, дослідник, разом з тим, звертає увагу на деякі позитивні наслідки походу, здебільшого політичного та національно-психологічного характеру [32, с. 11, 13].

Цей похід, підкреслює Я. Файзулін, "став свідченням незламності українського війська і існування державної ідеї. Революційна боротьба українського народу, яка завершилася Другим Зимовим походом, викликала тимчасову зміну ставлення більшовицького керівництва до українців і введення НЕПу, а згодом – українізації" [32, с. 13].

Підводячи підсумки, зазначимо, що сучасні вітчизняні дослідники зробили значний прорив у вивченні досліджуваної теми. Отримавши доступ до раніше закритих архівних матеріалів, як вітчизняних, так і зарубіжних, тісно співпрацюючи із закордонними фахівцями-істориками, науковці незалежної Україні значно просунулись у вивченні діяльності української військової еміграції, в т.ч. і в "таборовий" період. Проте, це не означає, що досліджувана проблема повністю себе вичерпала. Не до кінця з'ясовані такі аспекти теми, як причини постійного відтягування загального виступу інтернованих українських військ проти більшовицької влади у 1921 р., обставини загибелі у 1922 р. начальника штабу армії під час Другого зимового походу Ю. Отмарштейна.

Не маємо на сьогодні об'єктивних, написаних з наукових позицій біографій як військових діячів інтернованої армії УНР, так і багатьох повстанських отаманів, що підтримували тісні зв'язки з цією армією упродовж 1919–1924 рр., хоча у цьому плані вже зроблені перші кроки, свідченням чого є стаття О. Божка [1, с. 24–56]. З'ясування цих та інших аспектів досліджуваної теми потребує подальшої роботи українських фахівців у вітчизняних та зарубіжних архівах, в яких недослідженим залишається значний масив документів та матеріалів. "Їх подальше вивчення, – справедливо зауважує С. Литвин, – дозволить українському суспільству подолати стереотипи в оцінках еміграційного періоду Армії УНР, відтворити правду про події і учасників цієї сторінки нашої історії, зокрема про роль і місце у ній Симона Петлюри. Тому ця проблема вимагає подальшого уважного вивчення і чекає на своїх дослідників" [19, с. 444].

Отже, у статті проаналізовано історіографічний доробок українських та зарубіжних істориків щодо проблеми перебування інтернованих вояків УНР в таборах країн Центральної Європи і з'ясовано ті аспекти, що вимагають подальшого наукового вивчення.

Список використаних джерел

1. Божко О.І. Генерал-хорунжий Армії УНР. Невідома автобіографія Ю. Тютюнника / О.І. Божко // 3 архівів ВУЧК–ГПУ–НКВД–КГБ. – К., 1998. – Ч. 1–2 (6–7). – С. 24–56.
2. Вагіна О.М. Освітня діяльність української еміграції в країнах Європи (1918–1939 рр.): автореф. дис. ... канд. іст. наук: спец. 07.00.01 "Історія України" / О.М. Вагіна. – Запоріжжя, 1999. – 18 с.
3. Вегеш М.М. Країни Центрально-Східної Європи та українське питання (1918–1939) / М.М. Вегеш, С.В. Віднянський. – К., Ужгород. – 1998. – 256 с.
4. Вішка О. Українська таборова преса вояків Армії УНР, інтернованих у Польщі в 1920–1924 рр. / О. Вішка // Четвертий міжнародний конгрес українців. Одеса, 26–29 серп. 1999 р.: доп. та повідомл. – О.; К.; Л., 1999. – Ч. 2: ХХ століття. – С. 430–440.
5. Вішка О.В. Українці у таборі Стшалково (1919–1923) / О. Вішка // Вісник Київського національного лінгвістичного університету. – К., 1999. – Вип. 3. – С. 167–174. – (Історія, економіка, філософія).
6. Голубко В. Останній шанс: Другий Зимовий похід Армії УНР 1921 р. / В. Голубко // *Warszawskie zeszyty ukraiноznawcze* (Варшавські українознавчі записки). – Warszawa, 1996. – № 3. – С. 161–169.
7. Гудь Б. Українсько-польська військово-політична співпраця у 1917–1921 рр.: генеза, результати, уроки / Б. Гудь // *Warszawskie zeszyty ukraiноznawcze* (Варшавські українознавчі записки). – Warszawa. – 1996. – № 3. – С. 120–135.
8. Карпус Збігнев. Формування з'єднань Армії УНР у Польщі в 1920 р. / Збігнев Карпус, І.В. Срібняк // Український історичний журнал. – 2000. – № 1. – С. 80–95.
9. Кисіль З.Р. Становлення воєнно-історичної роботи в українському війську (1920–1939 рр.) // Десять років незалежності України: минуле та сучасне державотворення: наук. зб. / В. Смолій (голова ред. кол.); Ін-т історії України НАН України, каф. історії України та зарубіж. країн Київ. нац. лінгвіст. ун-ту, Бердянськ. ін-т підприємництва. – К., 2003. – 434 с.
10. Ковальчук М.А. Симон Петлюра та військова опозиція в армії УНР у 1920–1921 рр. / М.А. Ковальчук // Український історичний журнал – 2005. – № 1. – С. 97–108.
11. Колянчук О. Табори інтернованої Армії УНР у Ченстохові та Пйотркуві Трибунальському / О. Колянчук // Четвертий міжнародний конгрес українців. Одеса, 26–29 серп. 1999 р.: доп. та повідомл. – О.; К.; Л., 1999. – Ч.2: ХХ століття. – С. 297–298.
12. Колянчук О. Українська військова еміграція у Польщі (1920–1939) / О. Колянчук. – Л., 2000. – 278 с.
13. Кудрицька І.М. Громадсько-політична діяльність української еміграції в Польщі, Чехословаччині та Румунії у міжвоєнному часі (до історіографії проблеми) / І.М. Кудрицька, І.В. Срібняк // Вісник Київського національного лінгвістичного університету. – К., 2001. – Вип. 5. – С. 192–195. – (Історія, економіка, філософія).
14. Купцов А.А. Інтерновані вояки УГА у таборах Чехословаччини (1919–1923) / А.А. Купцов, І.В. Срібняк. – К., 2001. – 59 с.
15. Купцов А.А. Просвітницький рух у таборі інтернованих військ Української Галицької Армії в Німецькому Яблонному (1919–1920 рр.) / А.А. Купцов // Десять років незалежності України: минуле та сучасне державотворення: наук. зб. / В. Смолій (голова ред. кол.); Ін-т історії України НАН України, каф. історії України та зарубіж. країн Київ. нац. лінгвіст. ун-ту, Бердянськ. ін-т підприємництва. – К., 2003. – 434 с.
16. Кучер В. Українська військова еміграція на теренах балканських країн (1921–1923) / В. Кучер, І. Срібняк // Десять років незалежності України: минуле та сучасне державотворення: наук. зб. / В. Смолій (голова ред. кол.); Ін-т історії України НАН України, каф. історії України та зарубіж. країн Київ. нац. лінгвіст. ун-ту, Бердянськ. ін-т підприємництва. – К., 2003. – 434 с.
17. Лановик Б.Д. Українська еміграція: від минувшини до сьогодення: навч. посіб. / Б.Д. Лановик, М.В. Траф'як, Р.М. Матейко та ін. – Тернопіль: Чарівниця, 1999. – 512 с.
18. Литвин М.Р. Історія галицького стрілецтва / М.Р. Литвин, К.Є. Науменко. – Л.: Каменярь, 1991. – 200 с.
19. Литвин С. Суд історії: Симон Петлюра і петлюріана / С. Литвин. – К.: Вид-во ім. Олени Теліги, 2001. – 640 с.
20. Павленко М.І. Українські військовополонені й інтерновані у Польщі, Чехословаччині та Румунії: ставлення влади і умови перебування (1919–1924 рр.) / М.І. Павленко. – К., 1999. – 352 с.
21. Павленко М.І. Українські військовополонені й інтерновані у таборах Польщі, Чехословаччини та Румунії: ставлення влади і умови перебування (1919–1924 рр.): автореф. дис. ... докт. іст. наук: спец. 07.00.02 "Всесвітня історія" / М.І. Павленко. – К., 2000. – 34 с.
22. Плазова Т.І. Діяльність Українського Повстансько-Партизанського Штабу в історіографії міжвоєнного періоду / Т.І. Плазова // Держава та армія. – Л., 2004. – № 502. – С. 47–51.
23. Русская, украинская и белорусская эмиграция в Чехословакии между двумя мировыми войнами. Результаты и перспективы исследований. Фонды славянской библиотеки и пражских архивов: сб. докл. междунар. конф. Прага, 14–15 авг. 1995 г.: в 2 ч. – Прага, 1995.
24. Сирник І.Я. До питання інтернування Армії УНР у Польщі у 1920–1924 рр. /

І.Я. Сирник // Україна у минулому. – К., Л., 1995. – Вип. VII. – С. 45–51. 25. Сідак В.С. Національні спецслужби в період Української революції 1917–1921 рр. (невідомі сторінки історії) / В.С. Сідак. – К.: Альтернативи, 1998. – 320 с. 26. Сідак В. Повстансько-Партизанський Штаб Державного Центру УНР в еміграції (1921 р.) / В. Сідак. – К., 1995. – 66 с. 27. Срібняк І.В. Військова діяльність Уряду УНР в екзилі (1921–1923 рр.): дис. ... канд. іст. наук.: спец. 07.00.02 "Всесвітня історія" / І.В. Срібняк. – К., 1995. – 216 с. 28. Срібняк І. Обеззброєна, але не скорена. Інтернована Армія УНР у таборах Польщі і Румунії (1921–1924 рр.) / І.В. Срібняк. – К.: Вид-во ім. Олени Теліги; Філадельфія, 1997. – 187 с. 29. Срібняк І. Українці на чужині. Полонені та інтерновані вояки-українці в країнах Центральної та Південно-Східної Європи: становище, організація, культурно-просвітницька діяльність (1919–1924) / І. Срібняк. – К., 2000. – 280 с. 30. Срібняк І.В. Полонені та інтерновані вояки-українці в Європі (1914–1924 рр.): автореф. дис. ... докт. іст. наук: спец. 07.00.02 "Всесвітня історія" / І.В. Срібняк. – К., 2000. – 39 с. 31. Трошинський В.П. Міжвоєнна українська еміграція в Європі як історичне і соціально-політичне явище / В.П. Трошинський. – К.: Інтел, 1994. – 260 с. 32. Файзулін Я.М. Другий Зимовий похід в контексті української національно-визвольної боротьби 1917–1921 років: автореф. дис. ... канд. іст. наук: спец. 09.00.12 "Українознавство" / Я.М. Файзулін. – К., 2008. – 16 с. 33. Фугала В.П. Суспільно-політичне життя українців у міжвоєнній Польщі: історіографія: автореф. ... дис. докт. іст. наук: спец. 07.00.06 "Історіографія, джерелознавство та спеціальні історичні дисципліни" / Фугала В.П. – К., 2011. – 36 с.

Николай Стопчак

ИНТЕРНИРОВАННАЯ АРМИЯ УНР В ЛАГЕРЯХ СТРАН ЦЕНТРАЛЬНОЙ ЕВРОПЫ В СОВРЕМЕННОЙ ОТЕЧЕСТВЕННОЙ ИСТОРИОГРАФИИ

В статье проанализирована современная украинская историография по проблеме пребывания интернированных воинов УНР в лагерях стран Центральной Европы, определены характерные черты историографического процесса, выделен круг проблем, которые нуждаются в дальнейшем научном изучении и интерпретации.

Ключевые слова: интернированные, лагерь, армия УНР, Центральная Европа, украинская военная эмиграция, историография.

Mykola Stopchak

INTERNEE ARMY OF THE UPR IN INTERNMENT CAMPS ON THE TERRITORY OF CENTRAL EUROPE COUNTRIES IN DOMESTIC HISTORIOGRAPHY

Historiographic work of domestic historians on the issues of the UPR army internee soldiers' staying in internment camps in the countries of Central Europe is researched in the article; defined are characteristic features of the historiographic process; identified are the issues that need further scientific research and interpretation.

Key words: interneees, camps, the UPR army, Central Europe, Ukrainian military emigration, historiography.

УДК 911.2 (477.43/44) (045)

Володимир Островий

ДОСЛІДЖЕННЯ ПОДІЛЛЯ В НАУКОВО-ТЕОРЕТИЧНІЙ СПАДЩИНІ ВОЛОДИМИРА ҐЕРИНОВИЧА

У статті аналізується внесок Володимира Ґериновича у дослідження історичного краєзнавства, висвітлюється багатовекторність та системність підходів ученого в популяризації історії Поділля.

Ключові слова: В. Ґеринович, Поділля, науково-дослідна робота, краєзнавство, Інститут народної освіти.

З розвитком демократії та становлення Української правової держави, з метою відновлення історичної правди, особливої ваги набуває звернення до наукової спадщини національної творчої еліти, роль і значення якої була штучно занижена або просто викреслена з вітчизняної історії радянською владою.

Особливої актуальності набуває науково-теоретична спадщина Володимира Олександровича Ґериновича, історика, географа, педагога, громадського діяча.